

Ireinová, Martina

**Frekvence hlavních obecně českých hláskoslovných jevů v mluvě
nejstarší jindřichohradecké generace**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada
jazykovědná. 2004, vol. 53, iss. A52, pp. [115]-123*

ISBN 80-210-3419-X

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101198>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

MARTINA IREINOVÁ

FREKVENCE HLAVNÍCH OBECNĚ ČESKÝCH HLÁSKOSLOVNÝCH JEVŮ V MLUVĚ NEJSTARŠÍ JINDŘICHOHRADECKÉ GENERACE

Při výzkumu běžně mluveného jazyka (BMJ) ve městech se sleduje zejména výskyt hláskoslovných jevů. K těm nejfrekventovanějším, které je možno v spontánních promluvách poměrně spolehlivě zachytit, náleží jevy obecně české: protetické v- před náslovným vokálem o- (např. *vostuda*, *voňi*); diftongizované ej vzniklé z původního ý (např. *mejdlo*, *velkej*, *dobrovolnejma*); tzv. zúžené í vzniklé ze starého ě (např. *navlíkat*, *máslovího*); počáteční ou- za starší ú- (např. *ouskej*).

Tento článek vychází z materiálu získaného v Jindřichově Hradci v letech 1995–1997 u 20 příslušníků nejstarší generace města, narozených v letech 1899–1925. Vesměs se jednalo o rodáky, výjimečně o osoby v J. Hradci nenarozené, ale žijící zde 50 a více let. Materiál byl excerpován ze zvukových nahrávek spontánních promluv mluvčích.

Protetické v- před náslovným vokálem o- se kromě jižního okraje doudebského vyskytuje v celých Čechách (též v dialektech na západní polovině Moravy zhruba po linii Litovel – Prostějov – Kyjov – Mikulov); dnešní spisovná čeština protetické v- nemá vůbec.

Doklady získané v J. Hradci byly rozděleny na slova **plnovýznamová** (ta jsou dále tříděna na výrazy: A) bezpředponové; B) předponové s prefixy o-, ob(e)- a od(e)-) a **neplnovýznamová** (tj. C) tvary os. zájmena 3. os.; D) předložky o, od); viz tab. 1. Plnovýznamová slova byla dále členěna do tří skupin:

1. Slova vyskytující se pouze bez proteze (např. *naočkovat*, *obora*, *okamžitě*, *okupace*, *originál*, *ovečki*, *obal*, *ošahávat*, *ošetřování*, *obnovit*, *odbočka*).
2. Slova, u nichž bylo zachyceno počáteční o- i vo- (např. *obilí* / *vobilí*, *objed* / *vobjed*, *olej* / *volej*, *opravdu* / *vopravdu*, *opravit* / *vopravit*, *objednaní* / *vobjednaní*, *otpoledne* / *votpoledne*, *otvor* / *votvor*).
3. Slova, která jsou v zaznamenaných promluvách jen s protetickým v- (např. *vocas*, *vocel*, *vocetárna*, *vorat*, *vočerňit*, *vohnutej*, *vokolo*, *vovdovjet*, *vopčas*, *votat*, *votkejvat*).

Vlivu spisovného jazyka (SJ) častěji podléhají slova plnovýznamová. Z tab. 1 vidíme, že u těchto slov (tj. skupina A+B) je procento podob s počátečním o- vyšší než u slov neplnovýznamových (tj. C+D; tato krátká slova mají v BMJ vysokou frekvenci). U tvarů os. zájmena 3. os. sg. a pl. se protetické v- užívá

téměř důsledně (tj. *von, vona, vono, voňi*; viz C) a velmi pevnou pozici má proteze i u předložek *o, od* (viz D).

Častěji je protetické *v-* u slov předponových (B) ve srovnání se slovy bezpředponovými (A) – předpony *o-, od(e)-, ob(e)-* totiž dosud neztratily svůj vztah k předložkám *o, od(e), ob(e)* (srov. D: *vo-* 93,1 %), takže vliv SJ je u nich mnohem menší.

Poměrně pravidelně mají protetické *v-* výrazy běžné slovní zásoby.

Do BMJ pronikají i slova bez proteze, jsou to zejména slova cizího původu (např. *olimpijáda, opera, opereta, ordinace, optimistka*), knižní (např. *ochu-ravjet*) a slova přejatá ze spisovné češtiny (např. *okres, otec*), výrazy odborné (ty jsou buď původu domácího, nebo cizího) a terminologicky užití (např. *obrna, osnovi, (mikro)organizmi, ortopedije, ortopedická vložka*). Tato pojmenování nejsou příliš častá a vesměs byla zachycena pouze s počátečním *o-*. Frekvence výskytu bezpochyby souvisí i s tématy jazykových projevů, tj. rodina (*otec, opchod, opchodník*), škola (*obecná, opchodník*), zdraví (*operace*), zájmy (*ochotníci, ochotničit*); velmi často se vyskytovala také slova *ořsem, okolí, ohromnej, ohromně, obec, okres, okresní, osud*.

tabulka 1: Protetické *v-* / *o-*

	Celkový počet případů	<i>vo-</i>	<i>o-</i>		Celkem	<i>vo-</i>	<i>o-</i>
			<i>o-</i> (vedle <i>vo-</i> , např. <i>olej/volej</i>)	<i>o-</i> (slova pouze s <i>o-</i> , např. <i>obora</i>)			
A slova bezpředponová	489	190 38,8 %	299 61,2 %		A+B 1344	741 55,1 %	603 44,9 %
			153 31,3 %	146 29,9 %			
B slova předponová	855	551 64,5 %	304 35,5 %		C+D 1939	1887 97,3 %	52 2,7 %
			71 8,3 %	233 27,2 %			
C zájmena 3. os.	1448	1430 98,8 %	18 1,2 %		D předložky	97,3 %	2,7 %
			18 1,2 %	0			
D předložky	491	457 93,1 %	34 6,9 %		CELKEM		
			34 6,9 %	0			
			655 19,9 %				
		80,1 %	276 8,4 %	379 11,5 %			

Tendence protetické *v-* spíše neužívat je patrná u číslovek (a to zejména složených), dokladem toho jsou následující údaje: *oba* 2 (číslo představuje počet

zachycených dokladů) × *vobá* 11, *vobje* 7, ale *osum* (+*osumnáct*, *osumdesát*, *osuma-*) 118 × *vosum* (+*vosumnáct*, *vosumdesát*, *vosuma-*) 37.

V případech číslovky *osum* má pravděpodobně na častější výskyt podoby bez proteze vliv škola a projevy veřejné povahy, při nichž se užívá pojmenování roků.

Ve skupině slov zahrnující obměny jak s protezí, tak s počátečním *o-* spíše převládají podoby s *v-*, míra kolísání je různá. Dochází zde k střetávání dvou protichůdných tendencí: do BMJ infiltrují slova bez proteze, což podporuje narušování proteze i u starých slov – slov domácího původu, i když k nim proniká *o-* zatím vesměs jen zřídka (např. *vobá* 11 × *oba* 1, *vodejít* 13 × *odejít* 2, *votpoledne* 19 × *otpoledne* 1); na druhou stranu se protetické *v-* dostává k odborným slovům, terminologizovaným výrazům, a to pod vlivem převahy podob s *v-* a jako výraz zapojení do „lidového“ jazyka (např. *odborník* 3 × *v-* 2, *otvor* 1 × *v-* 1, *obdělňík* 3 × *v-* 1, *običejní* 7 × *v-* 3). Ke kolísání dochází i u jednotlivých mluvčích, a to i v jediném projevu. Byly zaznamenány také diference mezi užitím protetického *v-* u slov běžných a terminologizovaných, např. *vodjet* / *odjezd*; *voko*, *voči* / *kuří oko*, *lidské oko*; *voblíct*, *voblíkat*, *voblečení* / *oblek*.

Ke 3. skupině patří zejména hodně frekventovaná slova udržující si starší podobu s protetickým *v-* (jsou to především slova základního slovního fondu, slova domácí), kromě toho se zde ocitla i slova odborná a knižní, např. *vocťředivá síla*, *vofotografoval*. Nejpravidelněji se protetické *v-* vyskytuje u expresivních výrazů, např. *přivožralí*, *vočurávat*, *vochlasti*, *vopilej*, *votfláknout*, *vožralové*, *vošklivej*, *vrotočina* (ale *otrocki*).

V mluvených projevech byla zachycena také *vlastní jména*. Statistické výpočty u nich provedeny nebyly, protože jejich vzorek není dostatečně reprezentativní. U antroponym jsou doložené podoby s *v-* jen u jmen oficiálních zapsaných v matrice (např. *Vosejпка*). Jména míst z blízkého okolí J. Hradce byla zachycena s protezí i bez proteze: *Vořín* × *Ořín*; *Volešná* × *Olešná*; *Oldřiš*. Pojmenování vzdálených lokalit jsou doložena jen s počátečním *o-*: *Ostrava*; *Kláštevec nad Ohří*. Zaznamenána byla též jména podniků (*Volejárna*, *Volejna* × *Olejna*; *Vod'eva* × *Od'eva*; *Oseva*; *Obal*) a označení spolku a jeho členů (*Orel*, *Orlové*).

Diftongizované *ej* (< *ý*) je dalším hláskoslovným znakem, kterým se obecná čeština a tradiční nářečí odlišují od SJ; za spisovné jsou totiž vesměs považovány jen podoby s *ý* (kromě nevelkého počtu slov cizího, zejména německého, původu: *brejle* / *brýle*, *prejt*, *rejdit*, *špejchar* / *špýchar*, *špejle*; *vejmutovka*). Tato dialektická změna byla provedena v celých českých nářečích v užším smyslu.

Změna *ý* > *ej* byla sledována v základu slov (viz A v tab. 2), dále v předponě *vý-/vej-* (B) a v koncovkách složené adjektivní flexe, a to u tvrdých adjektiv, zájmen a číslovek: v absolutním konci slova (C; např. *dobří* / *dobře*) a v koncovce před souhláskou (D; např. *dobřích*, *dobřejch*; do zkoumání nebyly zařazeny tvary instr. sg. m. a n., kde je zakončení *-ým* místo očekávaného *-ejm*, patrně se jedná o vyrovnání s tvarem lokálu, viz Bělič 1972, s. 91).

Získaný materiál ze skupin A a B lze dále členit (doklady zařazené do skupin C a D vzhledem k jejich velkému množství a vzhledem k tomu, že předmětem zájmu je u nich pouze změna *ý* > *ej* v zakončení, takto tříděny nebyly):

1. Slova vyskytující se pouze s *ý* (např. *mítina*, *motílek*, *zvišení*, *vibava*, *víbor*, *víbuch*, *vího-da*, *viloha*, *víprafčí*, *vítah*).
2. Slova s *ý* i *ej* (např. *bít* / *bejt*; *bívalí* / *bejvalí*; *kopítka* / *kopejtk*; *pokřivač* / *pokřejvač*; *přemíslím* / *přejemšlím*; *stríc* / *střejc*; *tíden* / *tejden*).

3. Slova, která byla zachycena pouze s *ej* (např. *blejskat se, kejta, rejpat, rejže, vejška, vib-lejskaní, vimejšlet si, virejpvát, votkejvat, vejpvjed*).

Tab. 2 ukazuje, že *ej* bylo zaznamenáno téměř důsledně v koncovkách tvrdé adjektivní deklinace, a to především v absolutním konci slova (C), kde je počet dokladů (ve srovnání s ostatními skupinami) vysoký; v koncovce před souhláskou (D) byl procentuální počet nespisovných podob o něco nižší.

tabulka 2: Změna \underline{y} > *ej* (vyhodnocení veškerého získaného materiálu)

	Celkový počet případů	<i>ej</i>	\underline{y}		Celkem	<i>ej</i>	\underline{y}
			\underline{y} (vedle <i>ej</i> ; např. <i>bít/bejt</i>)	\underline{y} (slova pouze s \underline{y} -, např. <i>víbor</i>)			
A v základu slova	416	356 85,6 %	60 14,4 %		A+B 567	376 66,3 %	191 33,7 %
			19 4,6 %	41 9,8 %			
B v předponě <i>vej-</i> / <i>vy-</i>	151	20 13,2 %	131 86,8 %		C+D 1367	1245 91,1 %	122 8,9 %
			8 5,3 %	123 81,5 %			
C v absolutním konci slova	1184	1108 93,6 %	76 6,4 %		1367	1245	122
D v koncovce před souhláskou	183	137 74,9 %	46 25,1 %				
CELKEM	1934	1621 83,8 %	313 16,2 %				

Celkem pevnou pozici má v BMJ nejstarší generace J. Hradce diftongizované *ej* v základu slov (skupina A). Toto *-ej-* bývá poměrně pravidelně u výrazů běžné slovní zásoby, u nichž je ve SJ původní, staré \underline{y} ; např. *blejskalo se, mejdlo, mlejn, vejš, viblejskaní, vimejšlí si*. V této skupině je velmi frekventované např. substantivum *tejden* 25, sloveso *být* a jeho deriváty 169 (to reprezentuje dokonce 40 % všech doložených případů v A; mluvčí takřka výhradně užívali podob s *-ej-*, tj. např. *bejt, bejvával, vodbejvá, bejvalá*). Velkou frekvenci má částice *prej* 67, spisovné *prý* bylo zachyceno jen 1x.

Do BMJ pronikají i slova s *-y-* v základu, a to buď jako vesměs méně časté (či dokonce ojedinělé) dublety výrazů s nespisovným *-ej-* (např. *díchat / dejchat*), nebo jako jedinečné výrazy terminologické povahy, ty se přirozeně ani v obecné češtině s *-ej-* neuvžívají (např. *motílokvjetá*).

U výrazů s předponou *vej-/vy-* (skupina B) je poměr podob opačný: méně časté jsou obměny s *vej-*. V zaznamenaných promluvhách se objevuje prefix *vej-* jako výhradní zejména u slov starých (*na vejмінku, vejplata*) a u podob s expre-

sivním zabarvením (*vejprask, vejrosteck, vejškrabek*, nejmladší dítě starších rodičů⁴). Dublety byly zachyceny pouze u dvou substantiv: *vejďelek* × *víďelek*, *vejlet* × *vílet*. V této skupině je zvláště zřetelný vliv SJ – do BMJ pronikají novější slova a odborné výrazy v jejich spisovné hláskové podobě: je u nich doložena výhradně předpona *vý-* (např. *víbor, víborní, víkup, víroba, vískum, vítěznost, vívoj*). Takřka u všech mluvčích podoby s *vý-* převažují.

Hodnocení vlastních jmen bylo u tohoto jevu provedeno samostatně (jména, která jsou s *-ej-* zapsaná v matrikách, do statistiky zahrnuta nebyla, např. *Bejčkú, k Forejtúim*). V absolutním konci jmen se často užívá spisovného zakončení *-ý* (72 %, např. *spolek Jablonckí, Novotní; Černej, Jakupskej dvúr*); v základu a v koncovce před souhláskou jsou poměry spisovných a nespisovných tvarů jmen obdobné jako v tab. 2, tzn., že převažují výrazy s *-ej-* (např. *Kejval, Skrejchov; Brandís, Míto; Benešovejma, Karlickejch; Slavíkových*).

Je třeba upozornit na to, že hranice mezi jednotlivými skupinami slov nejsou u obou výše sledovaných jevů ostré, nýbrž plynulé a proměnlivé. Můžeme zde najít zejména u 1. skupiny jádro, které obsahuje slova s víceméně pevnou podobou shodnou se spisovným jazykem (tzn. bez proteze nebo pouze s *-ý-*), ale na základě doplňujícího výzkumu je ve zkoumaném BMJ pravděpodobná existence např. obměn *vokres, vokolí, vobličej; nanejvejš, tejdňe, vejbava, vejťah*, často s expresivním zabarvením (s depreciativním odstínem), např. *povejšeňí, vejbor, vejtvor*. Obdobně by se mohly v BMJ užívat takřka všechny výrazy zařazené do 3. skupiny (tj. zachycené jen s *v-* nebo s *-ej-*) i bez proteze nebo s hláskou *-ý-*. Druhá skupina obsahující dublety by tak mohla být patrně obsáhlejší, ale při třídění a hodnocení jevů byl východiskem pouze získaný materiál.

Celý výše naznačený proces pronikání podob bez proteze a s protezí či s *-ý-* a *-ej-* je značně složitý, nepostihuje vždy jev rovnoměrně jako celek, ale dotýká se jednotlivých výrazů. Jev často postupuje po jednotlivých slovech a pak velmi záleží na tom, která konkrétní slova byla v promluvách zachycena (např. v Jindřichově Hradci byly zaznamenány výrazy *ostří* (adj.), *voheň, vocet*, kdežto v Hradci Králové zachytil B. Dejmek (1981, s. 54–58) podoby *vostrej, voheň / oheň, vocet / ocet*). Vzájemné poměry jednotlivých typů mohou být tedy různé podle výskytu konkrétních výrazů v daném jazykovém projevu, podle tématu i podle individuálního úzu jednotlivých mluvčích.

Do souboru rysů charakteristických pro obecnou češtinu bývá zařazováno také tzv. zúžené í vzniklé ze starého é. Tento hláskoslovný proces byl proveden v celých českých nářečích užšího typu (a též ve středomor. nář.), a to jak v koncovkách tvrdé adjektivní flexe, tak v základu slov. Tato změna pronikla i do spisovné češtiny, ale jen k některým výrazům s původním *é* v základu (jedná se zejména o deminutiva, např. *kamínek* i *kamének, okýnko* i *okénko, polívka* i *polévka*, ale jen *mléko, nést, péct* / *péci* atd.). V zakončení složené tvrdé adjektivní deklinace jsou spisovné jediné tvary s *é* (např. *dobré, dobrého, mému*).

V některých případech dochází k tomu, že výrazy s *-é-* v základu slova nabývají časem knižního zabarvení a zastarávají, a naopak dublety s *-í-* pronikají do spisovné normy, zprvu jsou považovány za hovorové a postupně se mohou stávat stylisticky neutrálními (např. SSIČ *polínko*, kniž. *polénko* × SSIČ *polínko*; SSIČ *postýlka*, zast. *postélka* × SSIČ *postýlka*; SSIČ *létati*, obecně česky *lítat* × SSIČ *létat*, hovor. *lítat*). Ani v obecné češtině (srov. Hronek 1972, s. 22–24)

není u tohoto jevu situace zcela jednoznačná: *-í-* (ve spisovné grafice *-ý-*) v zakončení tvrdé adjektivní deklinace je sice jedním z nejfrekventovanějších obecně českých jevů, ale v základu slov se nevyskytuje tak často.

Klasifikace materiálu byla u tohoto jevu provedena ve vztahu k SJ. Slova s *-ě-/í-* v základu (A) (kromě infinitivů typu *nést*, *péct*, které do následující statistiky zahrnutý nejsou: vedle obměn jako *vést* a *uníst* atd. byly ve zkoumaných promluvách jako většinou zachyceny nářeční podoby infinitivů s krátkým *-e-*, např. *přinest*, *upect*, *vest*) jsou rozdělena do jednotlivých skupin podle stylistického hodnocení v SSJČ (a v podstatě i podle SSČ, protože k posunu v hodnocení podob s *-ě-* či *-í-* došlo pouze u některých sledovaných výrazů a tyto změny nejsou příliš výrazné).

1. Spisovné pouze *-ě-*: např. *díl*, *chlív*, *lítat*, *míň*, *mlíko*, *navlíkat*, *prohlídnout*, *prolízar*; *délka*, *méhe*, *mléčné (bifé)*, *mléko*, *obléhat*.
- 2a. Spisovné *-í-* dubletní s *-ě-*: např. *halíř*, *kolípka*, *nejlíp*, (v)okínko, *políčka*, *prkínko*.
- 2b. Spisovné *-í-* dubletní s knižním, příp. zastaralým nebo řidším *-ě-*: např. *kamínki*, *lupínek*, *posílka*, *pramínek*, *semínko*, *sukínka*.

Změna *ě > í* byla sledována i v koncovkách složené adjektivní flexe, a to u tvrdých adjektiv, zájmen a číslovek: v absolutním konci slova (B; např. *dobré / dobrí*; vyloučeny byly podoby gen., dat. a lok. sg. f., u nichž byla kromě zakončení *-í* a *-ě* doložena též koncovka *-ej*; využili těchto formantů u uvedených tvarů je výsledkem morfologického vyrovnávání, viz Ireinová 2001) a v koncovce před souhláskou (C; např. *dobrého / dobrího*).

Pozn.: S vokálem *-ě-* v základu bylo zachyceno i poměrně velké množství výrazů, u nichž ke změně *ě > í* nikdy nedochází – mají podobu shodnou se SJ, patří sem vesměs slova nová, slova přejatá ze SJ, slova cizího původu (do statistiky zařazena nebyla, vzhledem k jejich počtu by totiž došlo k výraznému ovlivnění a zkreslení výsledků), např. *lékař*, *léki*, *léta*, v *léte*, *méno*, *amatér*, *goblén*, *malér*, *tréma*.

Jak je patrné z tab. 3, zastoupení podob s *í* je u všech typů takřka výhradní. Poněkud vyšší procentuální výskyt obměn s *í* byl zachycen v koncovkách tvrdé adjektivní flexe (tj. B+C), než je tomu v základu slov.

Doklady skupiny A jsou rozděleny podle vztahu k SJ (viz tab. 4). Výsledky ukazují mírnou převahu výrazů s *-ě-* v 1. skupině (tzn. tam, kde SJ podoby s *-í-* nepřipouští). Jedná se především o málo frekventované podoby přejaté ze SJ (např. *obléhat*, *délka*). U výrazů běžné slovní zásoby (např. *mléko*, *méhe*) byly zaznamenány též častější nespisovné, nářeční dublety (např. *mlíko*, *míň*). Ve skupině 2a (tzn. slova vyskytující se ve spisovné češtině s *-ě-* i *-í-*) mají podoby s *-ě-* nižší zastoupení ve srovnání s 1. skupinou. Ve skupině 2b (tzn. slova, u nichž jsou podoby s *-ě-* hodnoceny jako knižní) byly zjištěny obměny s *-í-* jako výhradní.

V koncovkách složené tvrdé adjektivní flexe výrazně převažují nářeční tvary s *í* – v absolutním konci slov (B) i v koncovce před souhláskou (C) je jejich zastoupení takřka shodné (tj. zhruba 95 %).

tabulka 3: Změna $\acute{e} > \acute{i}$ (vyhodnocení veškerého získaného materiálu)

	Celkový počet případů	\acute{i}	\acute{e}	Celkem	\acute{i}	\acute{e}
A v základu slova	123	114 92,7 %	9 7,3 %			
B v absolutním konci slova	1621	1543 95,2 %	78 4,8 %	B+C 2043	1941 95 %	102 5 %
C v koncovce před souhláskou	422	398 94,3 %	24 5,7 %			
CELKEM	2166	2055 94,9 %	111 5,1 %			

tabulka 4: Změna $\acute{e} > \acute{i}$ (vyhodnocení získaného materiálu se zřením k SJ – skupina A)

	Celkový počet případů	$-\acute{i}-$	$-\acute{e}-$	Celkem	$-\acute{i}-$	$-\acute{e}-$
1. spisovné pouze $-\acute{e}-$	79	71 89,9 %	8 10,1 %			
2a. spisovné $-\acute{i}-$, dubletní s $-\acute{e}-$	32	31 96,9 %	1 3,1 %	a+b 44	43 97,7 %	1 2,3 %
2b. spisovné $-\acute{i}-$, dubletní s knižním, příp. zastaralým $-\acute{e}-$	12	12 100 %	0			
CELKEM	123	114 92,7 %	9 7,3 %			

Vlastní jména se změnou $-\acute{e}- > -\acute{i}-$ v základu byla zaznamenána pouze v těchto tvarech: *u Polívek* (u tohoto toponyma je podoba s $-\acute{i}-$ oficiální); obměnou spisovného *Lodhěřov* je *Lodířov* – kromě změny $-\acute{e}- > -\acute{i}-$ zde došlo k zjednodušení výslovnosti $-\underline{dh}- > -\underline{d}-$. V zakončení tvrdé adjektivní flexe mají většinově postavení nespisovné tvary jmen (např. *Noví Mlejní, Videňští Noví Mjesto; Bílího koňička, Červeního kříže, Jihočeského kraje, Krátkého filmu, Novomího*).

Změna $\acute{u}- > \acute{ou}-$ na začátku slov a na švu složenin byla provedena v celých Čechách. Zachování počátečního $\acute{ou}-$ patřilo k hlavním obecně českým znakům, ale postupně se dostalo na okraj tohoto souboru základních diferenčních obecně českých hláskoslovných znaků. Podoby s $\acute{ou}-$ mají totiž často expresivní (zprav. pejorativní) zabarvení (např. *ouřada*). Ve spisovné češtině se na začátku slova, příp. na švu složeniny uplatňuje samohláska $\acute{u}-$ (diftongu \acute{ou} se užívá v podstatě jen mimo začátek slova, např. *dlouhou*; na začátku slova jen *ouško*).

Před spisovnými protějšky ustupují i staré nářeční podoby, např. *ouvoz, oul, ouhor, ouroda; srov. Český jazykový atlas 5 (v tisku) – na celém území Čech byla sice zaznamenána varianta*

ouroda, ale dubletně s ní byla velmi často zachycena podoba shodná se SJ *úroda*, podobně tomu je i u slov *ouplňek* – *úplňek*, *ourok* – *úrok*. Podle Hronka (1972, s. 27; též Sgall–Hronek 1992, s. 34) to lze vysvětlit patrně tím, že jde o nepříliš početnou skupinu slov, z nichž je většina tvořena prefixem *ú-* (*úpis* – *upsat* jako *připis* – *připsat* apod.), takže tu jde kromě vlivu spisovné normy též o určité působení analogie.

tabulka 5: Změna *ú-* > *ou-*

	Celkový počet Případů	<i>ou-</i>	<i>ú-</i>
Na začátku slova <i>ou-</i> / <i>ú-</i>	143	8 5,6 %	135 94,4 %

Tab. 5 ukazuje výrazný ústup podob s *ou-* na začátku slova ve zkoumaných promluvhách (na rozdíl od ostatních výše sledovaných jevů, jejichž pozice je v BMJ nejstarší generace J. Hradce velmi pevná).

Získaný materiál byl opět rozdělen do 3. skupin. Většina zachycených dokladů byla doložena pouze s *ú-* (1. skupina); nejčastěji se vyskytovalo adverbium *úplně* (33×). Nejvíce jsou zde zastoupena slova přejatá ze SJ a výrazy terminologické povahy, např. *úkol*, *účet*, *ústav*, *útvár*, *příčnoústích*, u nichž počáteční *ou-* nelze ani předpokládat.

Do 2. skupiny (tj. slova zaznamenaná s *ú-* i *ou-*) jsou zařazeny pouze výrazy *účet* / *oučet* a *úředníci* / *ouředníci*; všechny podoby s *ou-* vyslovil jediný mluvčí. Ostatní pojmenování se stejným základem, tj. *úřad*, *úřadování*, *úřednice*, *úřednictvo* byla zaznamenána jen s *ú-* (viz 1. skupina).

Pouze s *ou-* bylo zachyceno adjektivum *ouskí* a substantivum *outek*.

Na základě výše uvedených výsledků analýzy spontánních promluv lze konstatovat, že přes nově pronikající slova odborná a přejatá, která jsou obvykle bez proteze, jsou v BMJ nejstarší generace J. Hradce většinové podoby s protetickým *v-* (80,1 %). Přestože převažují podoby s předponou *vý-*, zachování původního *y* zůstává ve zkoumané běžné mluvě okrajovou záležitostí (16,2 % ze všech zjištěných dokladů) a pozice *ej* je (kromě předpony *vej-*) velmi silná. Pevné je postavení *í* (94,9 %); podoby s *é* pronikají spíše ojediněle; v koncovkách složené tvrdé adjektivní deklinace je tlak SJ o něco slabší než v základu slov. Výsledky analýzy spontánních promluv ukazují, že charakteristickým znakem běžné mluvy nejstarší generace J. Hradce není *ou-* na začátku slova.

V BMJ nejstarší generace J. Hradce se tedy poměrně výrazně uplatňují nářeční hláskoslovné jevy *ej*, *v-*, *í*; výjimkou je sporadické *ou-* na počátku slov. Jedná se o jevy typické pro všechna česká nářečí v užším smyslu; hovoří se o nich též jako o jevech obecné češtiny, interdialektických. Vliv SJ je u těchto jevů sice patrný, výrazněji se však projevuje jen v některých pozicích.

LITERATURA

- BALHAR, J. a kol.: *Český jazykový atlas 4, 5*. Praha, Academia 2002, (v tisku).
- BĚLIČ, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha, SPN 1972.
- DEJMEK, B.: *Mluva nejstarší generace Hradce Králové (se zaměřením na diferenční jevy hláskové a morfolgické)*. Hradec Králové, Pedagogická fakulta v Hradci Králové 1981.
- HRONEK, J.: *Obecná čeština*. Praha, Universita Karlova 1972.
- IREINOVÁ, M.: *Běžně mluvený jazyk nejstarší generace Jindřichova Hradce* (rkp. doktorské práce). Brno, FF MU 2002.
- IREINOVÁ, M.: Tvar genitivu a dativu/lokálu singuláru feminin tvrdého sklonění adjektiv a rodových zájmen v běžně mluveném jazyce nejstarší generace Jindřichova Hradce. *NR* 84, 2001, s. 202–205.
- SGALL, P., HRONEK, J.: *Čeština bez příkras*. Praha, H&H 1992.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)*. Praha, Academia 1994 (2., opravené a doplněné vyd.).
- Slovník spisovného jazyka českého I–VIII (SSJČ)*. Praha, Academia 1989 (2., nezměněné vyd.).

**DIE FREQUENZ DER GEMEINBÖHMISCHEN LAUTLICHEN
HAUPTMERKMALE IN DER SPRACHE DER ÄLTESTEN
GENERATIONSSCHICHT DER STADT
JINDŘICHŮV HRADEC / NEUHAUS**

Im Beitrag werden einige jener Ergebnisse vorgestellt, die Forschungen zur Umgangssprache in der Stadt Jindřichův Hradec / Neuhaus in den Jahren 1995–1997 hervorgebracht haben. Das Material stammt von Audioaufnahmen mit spontanen sprachlichen Äußerungen von 20 Gewährsleuten, die zu der ältesten Generationsschicht gehören (geboren 1899–1925).

Die untersuchten lautlichen Erscheinungen sind für alle böhmischen Mundarten charakteristisch. Sie werden auch als gemeinböhmische (interdialektale) Erscheinungen bezeichnet. Zwar erweist sich auch hier der Einfluss der Hochsprache, er zeigt sich jedoch nur in einigen Positionen der Laute. In der untersuchten Stadtsprache finden v. a. das prothetische *v-* vor dem Vokal *o-* im Anlaut, das diphthongisierte *ej* (< *ý*) sowie das verengte *í* (< *é*) ihre Verwendung. Eine Ausnahme bildet der Diphthong *ou* (< *u*) in der Position am Wortanfang, da er nicht mehr zu den charakteristischen Merkmalen der untersuchten Stadtsprache gehört.

Martina Ireinová
dialektologické oddělení
Ústavu pro jazyk český AV ČR
Veveří 97
602 00 Brno
(ireinova@iach.cz)

